

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

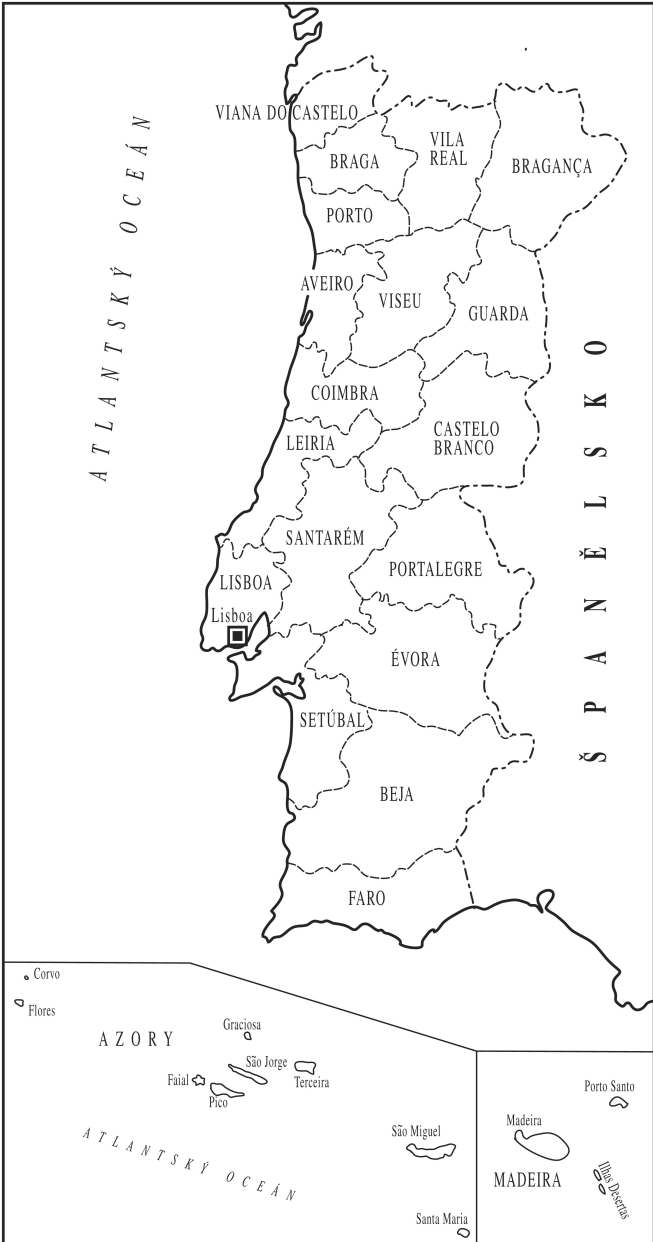
PORTUGALSKO

Simona Binková

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Portugalsko

SIMONA BINKOVÁ

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2004

Tato publikace vznikla s přispěním stipendia Camõesova institutu v Lisabonu. – O texto desta publicação foi realizado com a contribuição duma bolsa do Instituto Camões em Lisboa.

© PhDr. Simona Binková, CSc., 2004

Odborný recenzent: doc. PhDr. Jan Klíma, CSc.

© Libri, 2004

ISBN 80-7277-217-1

Obsah

- Pravěk a starověk 7
 - Počátky osídlení 7
 - Romanizace 10
 - Germánské kmeny a vizigótské království 14
- Středověk 16
 - Arabský zábor 16
 - Reconquista 17
 - Předpoklady vzniku raně feudálního portugalského státu 18
 - Burgundská královská dynastie 20
 - Vrcholný středověk a dynastická krize 26
 - Dynastie z Avisu a počátky portugalské námořní expanze 29
- Portugalsko jako námořní velmoc 38
 - Pokračování portugalské námořní expanze 38
 - Rané plavby na západ 40
 - Vrcholné období portugalských objevných plaveb a neštěstí u Alcácer-Quibiru 41
 - Kulturní vývoj ve středověku a raném novověku (11.–16. století) 47
- Španělští Habsburkové – počátek úpadku portugalského námořního impéria 53
- Obnovení samostatnosti a dynastie z Bragançy 57
 - Restaurace 57
 - Osvícenství a absolutismus 60
 - Napoleonské války a liberální revoluce 64
 - Kulturní vývoj od renesance a baroka k osvícenství (16.–18. století) 70
- Konstituční monarchie 73
 - Boj liberálů proti absolutismu (1820–1834) 73
 - Období postupné konsolidace liberalismu (1834–1851) 77
 - Od regenerace k republice (1851–1910) 79
 - Kulturní vývoj v 19. století 84

- Republika 87
 - První republika (1910–1926) 87
 - Vojenské režimy a Nový stát (1926–1974) 95
 - Karafiátová revoluce a druhá republika 103
 - Vývoj po roce 1976 108
 - Kulturní vývoj ve 20. století 111
- Česko-portugalské vztahy 116
- Doporučená literatura 123
- Encyklopedické heslo 126
- Představitelé státu 135
 - Království 135
 - Republika 138
 - Předsedové ústavních vlád po roce 1976 139
- Rady a doporučení pro české turisty v Portugalsku 140
- Adresy diplomatických zastoupení 142
 - Velvyslanectví České republiky v Portugalsku 142
 - Honorární konzulát České republiky v Portugalsku 142
 - Velvyslanectví Portugalské republiky v České republice 142
 - ICEP Portugal – Portugalská národní turistická centrála 142
- Jazyková první pomoc 143
 - Užitečné výrazy a fráze 143

Pravěk a starověk

Počátky osídlení

Osídlení dnešního Portugalska, podobně jako dalších zemí, je výsledkem dlouhodobého a ve svých počátcích ne zcela jednoznačně doložitelného vývoje. Ačkoli nejstarší obyvatelé Pyrenejského poloostrova známi jménem, Iberové, s nimiž je spjato i správněji užívané zeměpisné označení Iberský poloostrov, dali společně s později přistěhovalými Kelty základ současnému obyvatelstvu, je přítomnost člověka a jeho předchůdců na poloostrově daleko starší. Svědčí o tom i archeologické nálezy na řadě míst celého Portugalska.

Nejstarší nálezy kamenných nástrojů a později i kosterních pozůstatků pračlověka, pravděpodobně neandrtálského typu, odpovídají starší době kamenné – paleolitu – a jsou doloženy jak v Estremaduře (při ústí řeky Teja), tak na severu země, v řadě jeskyní podél řek i na mořském pobřeží. Dlouhé období paleolitu je obvykle dále členěno do několika vrstev, jejichž dataci můžeme považovat za velmi přibližnou. Na konci středního (100 000–40 000 let př. n. l.) a počátku mladšího (40 000 až 10 000 let př. n. l.) paleolitu nastává velká doba lovců. Objevuje se předvěký člověk *Homo sapiens sapiens* a s ním i projevy umění a náboženských představ, nejen v podobě jeskynních maleb a rytin zvířat (jako v nejznámější jeskyni Escoural), ale i ve formě skalních rytin pod širým nebem, které portugalské archeologové nalézají a odkrývají počínaje 80. léty 20. století a jejichž počet stále roste (v případě údolí řeky Coa se dokonce hovoří o největším komplexu skalních rytin starší doby kamenné v západní Evropě).

Střední doba kamenná – mezolit (8 000–5 000 let př. n. l.) – spadající do doby poledové (holocénu) přinesla změnu přírodního prostředí i industrie (jiná technika opracování kamenných nástrojů). Po ústupu ledovců se začaly rozšiřovat lesní porosty, vymřeli velcí savci, a tak skupiny lovců přizpůsobovaly hrubé pěstní klíny menší lesní zvěři (pazourkové čepel-

ky, složené nástroje z kamene, kostí i dalších materiálů). Na březích řek, jezer a moří se lidé živili sběrem měkkýšů, jejichž vápenné schránky vršili na hromady, tzv. *concheiros*, objevené například v povodí řek Teja a Sada. Dochovaly se i ozdoby: náhrdelníky z mušlí a provrtaných zubů. Zemřelé pohřbívali ve fetální, skrčené poloze. Velký nález tří stovek koster z osady u dnešního městečka Muge na dolním toku Teja umožňuje usuzovat, že šlo již o lidskou rasu, jejíž anatomické rysy lze vystopovat u dnešního obyvatelstva.

Vývojový předěl pak znamená tzv. neolitická revoluce, s níž jsou spjaty počátky zemědělství, chovu domácích zvířat a řemesel. Byla provázána růstem populace, zakládáním rodových obcí a společenskou dělbou práce v průběhu mladší doby kamenné (5 000–2 500 př. n. l.). Vedle stále četnějších lidských sídel z tohoto období se na portugalském území na rozhraní s pozdní dobou kamennou (eneolitem), zvanou též dobou měděnou, dochovaly i pozůstatky hromadných hrobů v megalitických stavbách (hlavně v oblasti Alenteja, odkud tato kultura vyzařovala i do dalších oblastí). Vedle pohřebních památníků postavených z velkých kamenných bloků krytých břidlicovou deskou (*dolmen, anta*) se tu vyskytují také hrubě opracované, svise zapuštěné balvany, typické pro megalitickou kulturu (*menhiry*), a kruhové stavby z velkých balvanů (*kromlechy*), zdobené rytinami, které umožňují předpokládat existenci magických obřadů spojených s kultem hvězd a plodnosti. Ke konci eneolitu je na tomto území doložena také tzv. kultura lidu se zvoncovitými poháry, která se snad z Iberského poloostrova šířila dále do západní a střední Evropy (nálezy i na našem území). Hlavním rysem této epochy je však počátek užívání kovů, zejména mědi. Její užití při výrobě nástrojů poznali obyvatelé Iberského poloostrova nejspíše prostřednictvím kupců z východních oblastí Středomoří, kteří zde hledali ložiska a možnost nákupu žádané suroviny.

Vyšší etapu zpracování kovů pak představuje užití slitiny mědi a cínu v době bronzové (3 000–1 000 př. n. l.), kdy se patrně začaly prohlubovat majetkové a společenské rozdíly, jak se dá usuzovat z archeologických nálezů v četných nekropolích, v nichž se vedle mědi a bronzu objevuje také zlato. Společnost se hierarchizovala a někdejší volení vojenští náčel-

níci se začali proměňovat v rodovou šlechtu. Z jihovýchodních oblastí poloostrova se i na území Portugalska a Galicie rozšířila další, tzv. argarská kultura a sever poloostrova se vyznačoval i tzv. kulturou hradištní (*cultura castreja*; castros = opevněné osady chráněné příkopy a valy, někdy zvané také *citânia* – dodnes pozůstatky v Briteiros, Santa Luzia aj.), sahající až do počátků římské expanze.

Obchodní styky s národy z Malé Asie a Levanty přinesly na poloostrov i znalost železa. Jeho nejstarší nálezy v jižních oblastech Portugalska (Baixo Alentejo a Algarve) vymezují starší dobu železnou (halštatskou; asi 8.–5. stol. př. n. l.), po níž následuje mladší (laténská; asi 5.–1. stol. př. n. l.). Už kolem 10. století př. n. l. zakládali své faktorie na středomořském pobřeží Féničané, kteří poté pronikli až k ústí Teja a na atlantické pobřeží mezi řekami Mondego a Douro. Jejich jazykový vliv se předpokládá ve staré podobě názvu města Lisabon – Alis Ubo nebo Olisipo; ovšem milovníci antické kultury dávají přednost pozdější podobě Ulissipona dávané etymologicky do souvislosti s řeckým hrdinou Odysseem (latinsky Ulixes, Ulisses). Řecké artefakty byly skutečně nalezeny i na portugalském území (například v Alcácer do Sal).

První písemné zmínky o poloostrově a jeho obyvatelstvu se objevují u řeckých a později i římských autorů – a také v bibli. Tehdy se prehistorie a protohistorie proměňují v období historické, pravěk ve starověk. Původní obyvatelé se mísili s příchozími národy, na mapě poloostrova se začínají vydělovat vedle Iberů na východě (podél řeky Ebro/Iber) rovněž Turdetanové (ztotožňovaní s obyvateli říše tartésské) na jihu. Od 6. století př. n. l. přichází na poloostrov několik vln Keltů původem ze západní a střední Evropy, kteří se starším iberským obyvatelstvem splynuli v kmeny Keltiberů. Na území Portugalska se keltské kmeny usazovaly na jižním břehu Teja a v Algarve a na sever od údolí Douro, někdy se uvádí i celé střední pobřeží Atlantiku. Z tohoto období pochází řada kamenných (žulových) zvířecích figurek – především prasat.

Od 4. století př. n. l. se začíná definovat území Lusitanie osídlené a obklopené řadou dalších etnik, z nichž Lusitanové (Lusitanci, Lusové, Lusovci) se podle řeckého zeměpisce a historika Strabóna stávají nejsilnějším iberským národem. Mno-

ho společných rysů měla tato kultura s etnikem Galicijců, usazeným severněji, a dodnes se toto příbuzenství projevuje jak v oblasti jazykové, tak na poli materiální kultury.

Romanizace

Obchodní činnost Féničanů a Řeků měla za následek nejen změny v hospodářské sféře (užití nových materiálů při výrobě náradí i zbraní), skladbě pobřežního osídlení (zakládání faktorí, vojenských posádek a osad), ale i dalekosáhlé změny, které na několik dalších století ovlivnily situaci na poloostrově i jeho další vývoj, jehož důsledky se promítají až do současnosti.

Soupeření mezi Řeky, kteří k poloostrovu připlouvali podél pobřeží od severu, a Féničany (a jejich nástupci – Kartaginci), jejichž východiskem byly především severoafrické břehy, vedlo k rozdělení sféry vlivu na dvě oblasti: jižní pobřeží poloostrova ovládli Féničané, resp. od 8. století př. n. l. Punové, obyvatelé jejich kolonie Kartága. S obyvatelstvem Lusitanie sice udržovalo Kartágo spíše jen obchodní styky, ale nicméně část jejich vojska tvořili též lusitanští žoldnéři. Přístup Řeků do Atlantského oceánu se uzavřel po prohrané bitvě s Kartaginci roku 535 př. n. l. Expanze Kartága však posléze narazila na odpor Římanů. Jejich soupeření vyústilo do tzv. punských válek, trvajících téměř jedno století.

Iberský poloostrov se stal předmětem zvýšeného zájmu Kartaginců po ztrátách ve prospěch Říma v oblasti Středomoří během první války punské (264–241 př. n. l.). Za vlády Hamilcara Barkase se centrem kartaginského vlivu na Iberském poloostrově stalo město Cartago Nova (dnešní španělská Cartagena), ale stopy punské přítomnosti jsou patrné i v portugalském Faru (někdejší Ossonoba) a na dalších místech dnešního Algarve. V roce 226 př. n. l. uzavřeli Kartaginci a Římané dohodu, podle níž se hranicí vzájemného vlivu stala řeka Ebro. Bezprostřední příčinou druhé války punské (218–201 př. n. l.) se stala nespokojenost obyvatel Sagunta s kartaginskou nadvládou a jejich žádost o římskou pomoc. V důsledku toho Saguntum obsadil vojevůdce Hannibal, proslulý svým pozdějším tažením na Řím. Nakonec se však musel stáhnout na africkou půdu a druhá válka punská skončila vítěz-

stvím Římanů (stejně dopadla i třetí v letech 149–146 př. n. l., ukončená pádem Kartága).

Definitivní porážku Kartaginců ve druhé válce punské předznamenalo dobytí Cartageny (209 př. n. l.) a Gadiru (dnešní Cádiz; 205 př. n. l.), poslední výspy kartaginského vlivu na Iberském poloostrově. Důsledkem bylo ovládnutí prakticky celého poloostrova Římany a následný, několik staletí trvající proces pořímšťování (romanizace), který poznamenal politickou, vojenskou, kulturní i jazykovou stránku vývoje národů dnešního Španělska i Portugalska. Stal se předpokladem pro jejich budoucí začlenění do rodiny románských národů.

Římané začali svůj vliv prosazovat nejprve na středomořském pobřeží a proces ovládnutí téměř celého poloostrova jim trval téměř dvě staletí. Římské expanzi byly vystaveny nejdříve pobřežní oblasti na jihu a východě Hispánie (jak Římané ve shodě se svými kartaginskými předchůdci celý poloostrov nazývali, název sám je údajně fénického původu). Obtížnější bylo dobývání vnitrozemské plošiny, mesety, osídlené keltiberským a lusitanským obyvatelstvem. Dobyté území bylo zpočátku pod správou římských úřadů v jižní Galii. Roku 197 př. n. l. bylo území Iberského poloostrova rozděleno do dvou provincií: na Přední Hispánii (*Hispania Citerior*), zahrnující celý sever, východ a jihovýchod poloostrova, a na Zadní Hispánii (*Hispania Ulterior*), která zabírala zbytek území, od řeky Douro k jihu, s částí mesety a celou dnešní Andalusií až téměř po Cartagenou. Součástí této provincie byla i oblast osídlená Lusitany, kteří se spolu s tamními keltskými a keltiberskými kmeny římské nadvládě dlouhodobě bránili (už asi od roku 194/193 př. n. l., znovu od roku 155 př. n. l.). Nejvýraznějším představitelem tohoto odporu, vyprovokovaném hrabivostí římských správců, se stal horal Viriathus (Viriato), pod jehož vedením se v letech 147–139 př. n. l. rozptýlené skupiny Lusitanů sjednotily a vedly proti Římanům záškodnickou válku, které nebyli schopni vzdorovat ani jinak úspěšní římsští vojevůdci a úředníci. Nezbylo než s Viriathem vyjednávat (140 př. n. l.). Výsledkem bylo udělení nezávislosti Lusitanii, která ovšem netrvala dlouho. Římané podplatili Viriathovy nejbližší přívržence, kteří ho úkladně zavraždili. Viriathus se tak stal prvním historickým hrdinou pozdějšího portugalského národa.

Novou příležitostí k odboji získali Lusitani pod vedením Quinta Sertoria, bývalého propraetora v Hispánii, v letech 80–72 př. n. l., který za občanských válek v Římě hodlal založit v Lusitanii své panství a opanovat odtud celou Hispánii. I on však byl úkladně zavražděn svými důstojníky a Lusitanie se opět vrátila pod správu Říma. Za odboje synů Pompeiových proti Caesarovi našli i oni v Lusitanech, stále ochotných k revoltě, spojence. Roku 45 př. n. l. Gaius Iulius Caesar osobně zlikvidoval pompeiovice i celý odboj. Poloostrov byl poté zcela podroben římskému vlivu. Za císaře Augusta byla roku 27 př. n. l. dokončena správní reorganizace Hispánie tím, že někdejší Zadní Hispánie byla rozdělena ve dvě provincie: *Baetica* (odpovídající dnešní Andalusii) a *Lusitania* zahrnující nejen území dnešního Portugalska, ale i španělskou Extremaduru, s hlavním městem provincie v dnešní španělské Méridě (Emerita Augusta). Lusitanie v té době sahala podél celého pobřeží Atlantského oceánu od severu k jihu, až do doby, než území *Gallaetie* (Galicie) bylo v letech 7–2 př. n. l. odděleno od lusitanské provincie a připojeno k tarragonské provincii (někdejší Přední Hispánie). Za reforem císaře Diokletiana (285 n. l.) se Gallaetia jako provincie v rámci Hispánie osamostatnila. Zahrnovala nejen dnešní španělskou Galicii a Asturii, ale také severní část Portugalska až po povodí Doura.

Obyvatelstvo Lusitanie se v severnějších, hornatých oblastech živilo pastevečtvím (chov koz, ovcí a hovězího dobytka) a v jižních, úrodnějších územích, které byly i celkově rozvinutější (ranější užití kovů) zemědělstvím (pěstování vinné révy, pšenice a ječmene, rybolov). Drahé i užitkové kovy a potraviny se staly také předmětem vývozu.

Snahou Římanů po nastolení míru (*pax Romana*) bylo začlenit nové provincie do struktury římského impéria, především na základě postupného uplatňování civilního římského práva. Plnoprávními občany však mohli být jen svobodní římsští občané a těmi byli v podrobených územích dosud jen římsští úředníci. S územním rozšiřováním říše však jejich počet rostl. Za Caesara vzrostl počet občanů i v Hispánii a rozšířilo se také udělování tzv. práva latinského (*ius Latii*), předstupně k plnému občanskému právu římskému (*civitas*). V době císařské přibývalo plnoprávných římských občanů jednak v pro-

vinciálních městech, jejichž obyvatelé měli římské občanství, a jednak čestným udělením občanství vojákům odměnou za statečnost nebo při propuštění ze služby (veteráni). Císař Vespasianus (69–79 n. l.) udělil tzv. právo latinské všem svobodným obyvatelům římské říše, tedy i v provinciích. Výnosem císaře Caracally z roku 212 byli pak všichni svobodní obyvatelé říše prohlášeni za plnoprávné občany římské. Důvod byl prostý, císař tím zvýšil daňové výnosy.

K procesu romanizace přispívalo i zakládání nových obcí (kolonií), a to jak podle římského, tak latinského práva. K prvním patřila na území Portugalska dnešní města Santarém (římské Scallabis) nebo Beja (Pax Iulia), k druhým např. Évora (Ebora) či Alcácer do Sal (Salacia). Postupem doby se za císařství všechna městská sídla v provinciích měnila v municipia s vlastní samosprávou. V Portugalsku jím byl původně jen Lisabon (Olisipo neboli Felicitas Iulia), ale jejich počet rostl.

Postihnout celkový vývoj Lusitanie v dlouhém období sedmi staletí římské nadvlády ve vší jeho složitosti a proměnách je velmi obtížné. Podstatné je to, že v historii poloostrova poprvé vznikl na celém území jeden politický celek zvaný Hispania, vystavený dlouhodobému jednotícímu vlivu římského práva, hospodářství, kultury i jazyka (latiny), přestože rozdělení do provincií částečně respektovalo geografická a hospodářská specifika. Vedle rozšíření latiny (jako základu budoucích románských dialektů a národních jazyků) se dochovaly i hmotné doklady působení římské kultury. I v Portugalsku najdeme z této doby akvadukty, silnice, mosty, pozůstatky římského amfiteátru v Lisabonu, tzv. Dianin chrám v Évoře, římská města Conímbriga (dnes nejucelenější archeologická lokalita nedaleko města Coimbr), Mirobriga (u města Santiago do Cacém v Alentejo) nebo Caetobriga (na poloostrově Tróia, nedaleko Setúbalu), která za Římanů vynikala rybolovem a solením ryb. V obou posledně jmenovaných lokalitách probíhají v současnosti archeologické práce. Existují dále honosné římské vily v Milréu, Pisões u Beji a jiné památky.

Za římské nadvlády nad poloostrovem se v celé říši začalo šířit křesťanství. Významným momentem bylo zrovnoprávnění všech náboženství vydáním ediktu milánského (roku 313) za císaře Konstantina a nakonec vyhlášení křesťanství za státní

náboženství v roce 391 za Theodosia. K zakladatelům křesťanské historiografie patřil mimo jiné Paulus Orosius, autor latinských *Dějin proti pohanům*, narozený v 5. století snad v dnešním portugalském městě Braga. Jeho dílo bylo oporou středověkého i pozdějšího katolického dějepiscectví a nalézt je můžeme i v našich knihovnách.

Germánské kmeny a vizigótské království

Jak římská správa a vojsko, tak křesťanské náboženství (zejména jeho katolická forma) musely ve 3.–5. století odolávat nájezdům barbarských, především germánských kmenů. V době tzv. stěhování národů kolem roku 409 vpadli na poloostrov Alani, Vandalové a Svévové. Svévové obsadili území Galicie a oblast Minha a své území pak ještě rozšiřovali. Král Rechiar (448–457) přijal sice křesťanskou víru, ale brzy se přiklonil místo ke katolictví k arianismu, který popírá totožnost Kristovu s bohem. Až za krále Theodomira, na koncilu v Braze roku 561, bylo přijato římské křesťanství.

Alanové se usadili v Lusitanii, avšak záhy byli poraženi a asimilováni. Vandalové (po nichž se zachovalo označení Andalusie) pod tlakem dalšího germánského náporu – Vizigótů – byli nuceni ustoupit do severní Afriky.

Vizigóti přišli na poloostrov v roce 414 pod vedením krále Ataalfa. Jako spojenci Římanů se postarali o likvidaci konkurenčních germánských kmenů. Po rozpadu říše západořímské roku 476 se hojněji usazovali na poloostrově. Sídlo svého království přesunuli nejprve z jihofrancouzského Toulouse do Barcelony a později do Toleda. Za krále Leovigilda završili dobytím svévského království roku 585 politické sjednocení Hispánie, a tak se z někdejší římské provincie stal samostatný politický celek – vizigótské království. Prakticky souběžně, na III. toledském koncilu (589), přijal král Rekared křesťanství římského ritu jako státní náboženství, čímž odstranil náboženskou bariéru mezi původním hispanorománským obyvatelstvem a Vizigóty, vyznávajícími doposud arianismus. V 7. století došlo ke zrovnoprávnění obou složek obyvatelstva zavedením jednotného právního systému. Jazykově se germánské národy v Hispánii romanizovaly, latina byla i nadále jazykem

komunikace. Z germánských jazyků se dochovala především vlastní jména (zeměpisná i osobní). Patří mezi ně například i velmi rozšířená portugalská příjmení jako Fernandes nebo Gonçalves.

Koncem 7. století se však vizigótská monarchie, zmítána nepokoji a spory o nástupnictví, dostala do hluboké krize, která vyvrcholila vpádem arabských muslimů na poloostrov v roce 711. Arabsko-berberská vojska postupovala neobyčejně rychle a zanedlouho byl téměř celý Iberský poloostrov (včetně území dnešního Portugalska) pod nadvládou Arabů.

V Portugalsku se dochovalo méně památek na toto období než v sousedním Španělsku, ale i zde existují ojedinělé doklady stavebního umu Vizigótů. Nejznámější jsou církevní stavby São Frutuoso de Montélios ze 7. století nedaleko Bragy, nebo vizigótské pilíře v kostele Santo Amaro v Beji, kde je umístěno muzeum vizigótského umění.